

Тема 15. Основи теорії державного регулювання економіки

*Вам здається, що своїми законами, які були прийняті
з найкращих міркувань, або своїм втручанням ви
допомагаєте економічній системі. Зовсім ні. Дайте їй спокій!*

(Адам Сміт)

Анархія плюс констебль.

(Джордж У. Карлейль)

1. Еволюція поглядів на роль держави в економіці: за і проти.
2. Економічні функції держави в ринковій економіці:
 - а) розв'язання проблем "фіаско ринку", теорема Коуза;
 - б) законодавча;
 - в) стабілізуюча;
 - г) розподільча.
3. Цілі та методи державного регулювання.

Література

1. Макконнелл К., Брю С. Экономикс. Т. 1. Гл. 6 (2). Гл. 18. С. 320-321 (1).
2. Самуельсон П. Економіка. Львів, 1993. Гл. 7 (2).
3. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. М., 1993. Гл. 4 §1, 2 (2).
4. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. К., 1994. Розділ 30 §1, 3 (2).
5. Общая экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под общей ред. В.И. Видяпина, Г.П. Журавлёвой. М., 1995. Гл. 8 §2, 3 (2, 3).
6. Курс экономической теории. Учебное пособие / Под ред. М.Н.Чепурина, Е.А.Киселевой. Киров, 1995. Гл. 2 §1 (1). Гл. 12 §1, 3 (2, 3). Гл. 20 §3 (1).
7. Сажина М.А., Чибриков Г.Г. Основы экономической теории: Учебное пособие. М., 1995. Гл. 16 (1).
8. Баликоев В.З. Общая экономическая теория. Уч. пособие. Новосибирск, 1996. Гл. XVII § 1 (2).
9. Пинзеник В.М. Коні не винні: Реформи чи їх імітація. – К., 1999. С. 47 – 49 (3).
10. Мясникович М. Экономическая политика государства в современных условиях / МЭМО 1999. № 1. С. 48 – 52.

Загальновідомо, що одним з найбільш дискусійних питань в економіці залишається проблема втручання держави в економіку. Протягом розвитку економічної науки різні школи демонстрували різні підходи до проблеми. В темі представлений ретроспективний погляд на означену проблему, а також розглянуті основні економічні функції держави.

1. Еволюція поглядів на роль держави в економіці: за і проти

Історики вважають, що держава в сучасному розумінні склалася в Європі з XV ст. Саме з того часу перед науковцями й мислителями постає питання про співвідношення й стосунки держави й економіки. Як відомо, саме з питання "За рахунок чого саме збагачується держава?" беруть початок перші школи

економічної науки. Одним з критеріїв, за якими вони відрізняються, є необхідність втручання держави в економіку.

1. Меркантилізм – економічна доктрина, яка зародилася в XVI ст., а широке розповсюдження отримала в XVII ст. Відомо, що меркантилістська економічна політика (особливо на першому етапі) фактично зводилася до піклування про надходження золота до скарбниці держави. Цього можна було досягти за рахунок високих податків, митного протекціонізму, пограбування колоній – тобто за допомогою безпосереднього втручання держави.
2. Фізіократи залишили в історії принцип "laissez faire". Це органічний висновок з підходів фізіократів до шляхів збагачення держави: послідовність дій вільних фермерів диктується самою природою й не залежить від політики держави.
3. Класична школа політекономії успадкувала основний принцип фізіократів. А.Сміт вперше докладно описав ринковий механізм як механізм суспільної координації. Цей механізм, на думку А.Сміта, був настільки потужний, що всі свідомі дії держави зводилися ним нанівець. Механізм саморегулювання, в основі якого лежить "невидима рука" й особиста зацікавленість, – головна рушійна сила економічного розвитку. З цих позицій А.Сміт критикував тогочасну зовнішньоекономічну політику Англії й відстоював програму вільної зовнішньої торгівлі. Державі А.Сміт відводив місце "нічного вартового", хоча залишав їй виконання певних функцій: забезпечення національної оборони; внутрішній захист (правосуддя); організація суспільних робіт, що не вигідні для приватного бізнесу; освіта; стягування податків.
4. Послідовники А.Сміта й представники неокласичної школи продовжили започатковану традицію й вважали, що чим менше втручається держава, тим ефективніше функціонує ринок.
5. З точкою зору класичної й неокласичної школи можна було б погодитися, якби не очевидні негативні наслідки (в першу чергу, регулярні економічні спади). Всі кризи до Великої депресії можна було пояснити зовнішніми причинами, але ця найтриваліша й найглибша криза не піддавалася поясненню. Криза охопила й економічну науку. З цього стану її вивів Дж.Кейнс. Ще в 1924 р. він писав: "Я покладаюся на державу; я полишаю точку зору laissez faire – правда, без ентузіазму й не тому, що відчуваю неповагу до цієї старої доброї доктрини, а тому що, подобається вам це чи ні, часи її успіху минули". Велика депресія остаточно переконала Дж.Кейнса в неможливості спонтанного ринкового саморегулювання. В 1936 р. виходить книга "Загальна теорія зайнятості, відсотку й грошей". Саме з Дж.Кейнса бере початок макроекономіка як наука й антициклічна політика держави.

6. З середини 70-х починається серйозна криза кейнсіанської концепції державного регулювання. Вона була обумовлена багатьма чинниками. Перш за все, це були технологічні й соціальні зрушення, що породжені НТР, всебічна інтернаціоналізація виробництва і капіталу. Ці зміни призвели до значного розширення номенклатури виробів, надмірної мінливості виробничих і фінансових пропорцій, зростання частки малого й середнього бізнесу. В цих умовах об'єктивно посилювалася роль важелів спонтанного ринкового регулювання. Кейнсіанство поступається місцем оновленій неокласичній доктрині. Ці теорії знов роблять наголос на підтриманні автоматизму ринку, свободі приватного підприємництва за умов різкого скорочення втручання держави.
- а) Монетаризм. Головний теоретик М.Фрідмен вважає, що навіть Велика депресія викликана помилками державного регулювання. В наслідок надмірного втручання держави в економіку відбувається бюрократизація економіки, слабшає конкуренція. Саме монетаризм запропонував "шокову терапію" для оздоровлення економіки. Рейганоміка й тетчеризм формувалися у відповідності з рецептами монетаристів. Головний рецепт – стабільне зростання маси грошей в обігу на 3-5 % щорічно, що викличе відповідне стабільне економічне зростання.
- б) Теорія раціональних очікувань (theory of rational expectations). Її прибічники вважають, що люди поведуть себе раціонально. Вони враховують свій минулий досвід і виходячи з нього, планують свої дії на майбутнє. Таким чином, державна політика не може вплинути на стан економіки: люди передбачають наслідки цієї політики й можуть нейтралізувати її. (Наприклад, повідомлення про конфіскаційну грошову реформу).
- в) Економіка пропозиції (supply-side economics) виникла під впливом інфляції пропозиції 70-х років. Подолати цю інфляцію можна було лише за допомогою стимулювання пропозиції. Оскільки головний стимул розвитку виробництва – прибуток, потрібно очистити останній від податків. Ця школа разом з монетаризмом є теоретичною основою економічної політики Р.Рейгана.
- г) Неолібералізм (Л.Мізес (1881-1973), Ф.Хайєк). Їх об'єднує теза про неможливість раціонального ведення господарства при соціалізмі. Єдина розумна економічна політика – лібералізм. Сучасна ринкова економіка занадто складна й мінлива. Для того, щоб скласти план потрібно зібрати інформацію. Але це неможливо, оскільки вона щосекунди змінюється. Саме ринок використовує цю інформацію й допомагає людству розробити раціональну лінію економічного розвитку (невидима рука). Прибічники цієї течії є і у Франції: Ж.Рюєф (нар. 1896), М.Алле (нар. 1911, нобелівська

премія 1988 р.). На їхню думку, державне втручання в економіку – "джерело всіх мерзот нашого часу".

д) Теорія суспільного вибору (public choice theory). Найбільш відомий представник - Дж.Бьюкенен (нар. 1919, нобелівська премія 1987 р.). Об'єктом аналізу виступає самий процес прийняття урядових рішень. Теорія доводить, що між бізнесом і політикою немає принципової різниці – люди скрізь поведуть себе раціонально і переслідують особисті інтереси. Держава, що піклується про суспільні інтереси, - це лише міф. Тож державне регулювання слід обмежувати, надавати простір ринковим силам.

7. Інституціоналізм виник як синтез деяких суспільних наук – як економічної науки, так і політології, права, психології, етики, оскільки сучасну економіку не можна пояснити лише дією ринкових сил. Під інститутами розуміють як економічні явища, так і державу, законодавство, традиції, профспілки, партії тощо. Саме держава має встановити правила гри й забезпечити можливість отримання найкращого результату.

Неоінституціоналісти виступають не тільки проти неолібералів за їхню "утопію вільного ринку", але й проти марксистів, оскільки останні взагалі пропонують замінити ринок державним плануванням. Таким чином, це прибічники змішаної економіки.

2. Економічні функції держави в ринковій економіці

Навіть в чисто ринковій економіці існують проблеми, які ринок вирішити не в змозі. Це так звані проблеми "фіаско ринку" (market failure). До них зазвичай відносять:

- емісію грошей;
- виробництво суспільних благ (public goods) (ринок зацікавлений випускати лише індивідуальні блага, тобто ті, на які існує платоспроможний попит; будувати, скажімо, маяк ринок не буде);
- зовнішні ефекти (externalities) (зовнішні по відношенню до ринку; приклад негативного зовнішнього ефекту – забруднення навколишнього середовища; ринок сам не зацікавлений стежити за станом навколишнього середовища).

Але крім цих трьох проблем, існують також інші, вирішення яких потребує втручання держави:

- заходи, що спрямовані на підтримку самого ринкового механізму. Це антимонопольне законодавство. Конкуренція з часом призводить до народження монополії, що є смертю для ринку;
- антиінфляційне регулювання (оскільки держава бере на себе емісію грошей);
- регулювання зайнятості й доходів (для ринку абсолютно справедливим є будь-який дохід, що отриманий в результаті конкуренції, але є верстви населення, що не можуть за об'єктивних причин прийняти в ній участь. Для ринку потрібна певна кількість резервної робочої сили – безробітні. Але люди можуть лишатися безробітними не за власної вини. Для держави безробіття – це втрачена продукція);

- розвиток фундаментальної науки (ринок цікавлять лише ті наукові відкриття, які можуть принести прибуток в найближчі часи);
 - антициклічне регулювання (після Великої депресії це одна з найважливіших функцій держави) та інші.
 - Часто функції держави поділяють таким чином:
 - законодавча: забезпечення ринку правовою базою: антимонопольне законодавство, охорона навколишнього середовища;
 - стабілізуюча: антициклічна, намагання підтримати відповідний рівень зайнятості, стабільності цін, забезпечити економічне зростання;
 - розподільча: перерозподіл доходів; забезпечення суспільними благами, регулювання зовнішньоекономічних відносин.
- Хоча класифікація доволі умовна. В реальному житті всі функції переплетені.

3. Цілі та методи державного регулювання

Найчастіше серед цілей державного регулювання називають чотири найголовніші: економічне зростання, стабільність цін, повна зайнятість, зовнішньоекономічна рівновага. Їх часто називають магічним чотирикутником (для того, щоб домогтися всіх чотирьох цілей одночасно, потрібен справжній чарівник).

Для досягнення означених цілей держава використовує набір інструментів. Головні з них – це:

- фіскальна (бюджетно-податкова) політика (антициклічна, перерозподільча функція, суспільні товари, побічні ефекти);
- кредитно-грошова політика (регулювання пропозиції грошової маси: стабільність рівня цін, на думку монетаристів, одночасно і економічне зростання).

Методи державного регулювання групуються в прямі (адміністративні) і непрямі (економічні). До прямих можна віднести державні замовлення, реалізацію цільових програм, встановлення цін тощо. Непряме – це регулювання за допомогою податків, або засобами кредитно-грошової політики.

Перевірте себе, чи засвоїли Ви терміни і категорії: laissez faire, free trade, кейнсіанство, монетаризм, теорія раціональних очікувань, економіка пропозиції, теорія суспільного вибору, інституціоналізм, "фіаско ринку", суспільні товари, побічні ефекти, теорема Коуза, фіскальна політика, прямі та непрямі методи регулювання.

Перевірте себе, чи уявляєте Ви, який внесок зробили в цей розділ економічної теорії: А.Сміт, представники неокласичної школи, Дж.Кейнс, М.Фрідмен, Ф.Хайск, Дж.Бьюкенен, Т.Веблен, Р.Коуз.

Питання для самоконтролю

1. "Доктрини, які кілька десятиріч тому були радикальними, стали в наш час консервативними". Чи справедливо це взагалі? Чи завжди це так? Наведіть приклади та виключення, які ілюструють це положення.
2. Наведіть течії економічної думки, прибічники яких вважали, що держава: 1) повинна втручатися в економіку; 2) не повинна втручатися. Як Ви думаете, чому других набагато більше?
3. Які точки зору на місце держави в ринковій економіці сьогодні є домінуючими?
4. Чим можна пояснити появу в Америці приватних в'язниць?
5. Прибічники невтручання держави в економічне життя задають риторичне питання: "Чи може держава виправити помилки ринку, якщо припускається власних?" Що вони мають на увазі?
6. Які з наведених нижче благ повинні, на Ваш погляд, отримувати громадяни за допомогою ринку, які забезпечуватися державою: а) хліб; б) мости; в) житло; г) автостоянки; д) контроль над повітряним транспортом; е) освіта; ж) медичне обслуговування; з) поштові послуги? Поясніть свій вибір.
7. Негативні побічні ефекти (наприклад, забруднення навколишнього середовища) частіше пов'язані з виробництвом, але вони також можуть бути викликані і споживанням. Поясніть, яким чином споживання алкоголю може призвести до виникнення негативного побічного ефекту.
8. Як Ви думаете, яке з двох гасел більше підходить для країн Західної Європи: "ринок - наскільки необхідно, план - наскільки можливо"; "ринок - наскільки можливо, план - наскільки необхідно"? Поясніть Ваш вибір і наведіть приклади прийняття рішень на держаному рівні згідно вибраному гаслу. Яким гаслом керується український уряд?
9. Деякий час тому шведські урядовці забили на сполох: шведи замість звичайних 11 місяців на рік стали працювати лише 10. Може бути, дуже стомлюються? Начебто, ні - відповіли лікарі. І тоді влада звернулася до економістів. Ті швидко знайшли причину. А Ви здогадалися?
10. Від чого залежить застосування конкретного механізму державного регулювання економіки в кожній країні?

Для тих, у кого є час поміркувати:

1. "Ми не можемо більше просити "невидиму руку" робити за нас нашу брудну роботу" (Е.Х.Карр). "Цей острів майже повністю складається з вугілля та риби. І лише організаційний геній бюрократа здатний одночасно створити в Англії дефіцит і вугілля, і риби" (А.Беван). Прокоментуйте ці вислови. З яким Ви згодні?
2. "Як ви думаєте, що треба зробити для того, щоб в Україні зникли яблука? Відразу відкиньте варварські думки. Варварами бути не треба – не треба вирубувати дерев. Нічого особливого вигадувати не слід. Досить всього-навсього створити міністерство яблук, і їх на при лавках не стане" (В.Пинзеник). Як Ви розумієте цей вислів?